

UDK 94 (497.5 Slavonija) „1552”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. svibnja 2008.
Prihvaćeno za tisak: 15. travnja 2009.

Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. u svjetlu osmanskih arhivskih izvora

Dino Mujadžević
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
Zagreb
Republika Hrvatska
e-mail: dmujadzovic@isp.hr
dinomujadzovic@yahoo.com

Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. bila su prema procjeni zapadnih suvremenika veliki udarac obrani habsburške Slavonije. Bosanski namjesnik je istovremeno okupljao svoje snage i slao ih u Slavoniju preko Gradiškoga broda. Ipak, osmanski novi pohod nije se dogodio. Osmanske središnje vlasti nisu bile voljne ili u mogućnosti poslati dovoljno novih snaga i sredstava za nastavak osvajanja u Slavoniji krajem 1552. ili početkom 1553. Zbog toga, ali i zbog jačanja otpora na habsburškom području, zaustavilo se osmansko napredovanje u Slavoniji, dok je na području Hrvatske ono trajalo još neko vrijeme te je završilo privremenim zauzimanjem Siska 1594. Granica između Drave i Save, nastala 1552., nije se značajnije mijenjala do konačnoga nestanka osmanske vlasti u Slavoniji krajem 17. stoljeća, uz izuzetak utvrde Čazme koja je 1606. ponovno prešla u habsburške ruke. Bez obzira na nestanak osmanske vlasti u Slavoniji krajem 17. stoljeća, osmansko-habsburška granica iz 1552., odnosno 1606., nastavila je postojati i u kasnijim stoljećima, ali sada kao razdjelnica između Slavonije (u suvremenom smislu) i (sjeverozapadne) Hrvatske.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Habsburgovci, rani novi vijek, osvajanja, Slavonija

Širenje osmanskoga posjeda u Slavoniji 1526-1547.

U razdoblju između osmanskoga pohoda na Mohač 1526. i konačnoga pretvaranja privremenih krajiških jedinica (vilajeta) na području Slavonije i Srijema u Požeški sandžak i Srijemski sandžak 1540., pod osmansku su vlast došla istočna i središnja područja današnje Slavonije.¹ U istočnoj Slavoniji osmanska vlast se učvrstila 1526. prilikom prolaska osmanske vojske, na čijem se čelu nalazi sultan Sulejman II. Zakonodavac, u pravcu Ugarske. Kasniji osmanski prodor i učvršćivanje u srednjoj Slavoniji 1536.-1540. vezan je uz djelatnost pripadnika begov-

¹ Nenad MOAČANIN, Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine, Slavonski Brod, 2001., 1.-8.

ske obitelji Jahjapašić² te, manjim dijelom, za ličnost bosanskoga sandžakbega Husrev-bega. Smederevski sandžakbeg Mehmed-beg Jahjapašić zapovijedao je vojskom koja je 1536. zauzela Ivankovo, Đakovo, Gorjane i neke druge utvrde, a u siječnju 1537. zauzeo je Požegu i Požešku kotlinu. Predvodio je vojsku koja je kraj Gorjana u rujnu 1537. porazila habsburške snage koje su pod vodstvom Ivana Katzianera pokušale povratiti Slavoniju pod habsburšku vlast. Mehmed-begov sin Arslan-beg, koji je pratio 1536.-1537. oca na slavonskom pohodu, bio je nominalni upravitelj privremenoga krajišta u srednjoj Slavoniji 1537.-1540., pod nadzorom Mehmed-bega kao smederevskoga sandžakbega. Istodobno je postojao i krajiški upravitelj za Srijem koji je imao sjedište u Osijeku a čija se uprava prostirala na području istočne Slavonije. Arslan-beg je po uspostavi redovitoga osmanskoga vojno-upravnoga sustava u srednjoj Slavoniji bio i prvi požeški sandžakbeg 1540.-1541.³

U razdoblju neposredno nakon što je velikaš Krsto Svetački krajem 1540. predao Osmanlijama svoje utvrde Subocki Grad, Novsku, Britvičevinu i Oporovac habsburšku granicu prema novoosnovanom Požeškom sandžaku branile su utvrde Ustilonja, Kraljeva Velika, Međuriće, Kreštelovac, Stupčanica, Pakrac, Podborje, Bijela, Našice, Orahovica, Mikleuš, Drenovac, Voćin, Virovitica, Zdenci, Šandrovac, Đurđevac i Valpovo, s ukupno 346 vojnika u sastavu stalnih posada. Kralj Ferdinand je uputio početkom 1541. novčanu pomoć knezovima Ivanu i Nikoli Zrinskima radi obrane Pakraca i drugih njihovih utvrda, no Zrinski su željeli da kralj preuzme obranu te strateški važne utvrde za koju su držali da je ne mogu braniti.⁴

Osmanska su se osvajanja nastavila 1541. zauzimanjem utvrde Našice, u čijem je osvajanju sudjelovao i dio osmanske vojske koja je prije toga osvojila Budim. Osmanska osvajanja u Slavoniji tijekom 1540.-ih obilježava ponajviše djelovanje nekadašnjega čehaje Husrev-bega i kliškoga sandžakbega, Murat-beg Tardića, koji je 1541. postao drugi požeški sandžakbeg. On je već u veljači 1542., nakon nekoliko dana opsade, zauzeo Orahovicu, a potom i Mikleuš, Slatinu i Drenovac. Tijekom svibnja i lipnja 1543. Murat-beg je u suradnji s bosanskim sandžakbegom Ulama-begom zauzeo Voćin, Dobru Kuću, Bijelu i Sirač te, nakon opsade koja je trajala četrdeset dana, Valpovo. Murat-beg je u studenom iste godine zauzeo i utvrdu Brezovicu, čime je pod osmansku vlast došlo područje koje zatvaraju Krndija i Papuk s jedne i rijeka Drava s druge strane. U lipnju 1544. Ulama-beg i hercegovački sandžakbeg Malkoč-beg⁵ osvojili su Kraljevu Veliku. U drugoj polovici 1544. Ulama-beg i Murad-beg predvodili su osmansku vojsku koja je

² O obitelji Jahjapašić v. članak autora u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6., Zagreb, 2004.

³ Ive MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998., 92.-103.

⁴ Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 3., Zagreb, 1917., 492-493.

⁵ Malkoč-beg Karaosmanović bio je hercegovački sandžakbeg 1544.-45., kliški 1551.-52. i bosanski 1553.-54.

zauzela uz mali ili nikakav otpor habsburške strane utvrde Međurić, Čaklovac, Pakrac, Kreštelovac i Podborje i Raču. U svibnju 1545. Murad-beg, Ulama-beg i Malkoč-beg predvodili su vrlo uspješan osmanski upad u okolici Varaždina i Hrvatsko Zagorje te su kraj Konjščine porazili odred bana Nikole Zrinskoga. Nakon ove bitke zbog bolesti Murad-bega osmanska se vojska vratila u Požegu, gdje je Murad-beg uskoro i umro. U kolovozu 1545. Ulama-beg je zajedno s novim požeškim sandžakbegom Mehmed-begom i Malkoč-begom osvojio područje Moslavine, no nisu uspjeli zauzeti utvrdu Ustilonju. Nakon ovoga pohoda tijekom 1546.-1547. u Slavoniji je dolazilo do manjih provala s jedne i druge strane, no većih vojnih pothvata nije bilo. Sukobi na ovom i drugim područjima privremeno su prekinuti nakon što su habsburški i osmanski pregovarači postigli u lipnju 1547. primirje na pet godina.⁶ Nakon ovih osvajanja osmanska vlast se nije širila do 1552. te se privremeno ustalila granica nova habsburško-osmanska granica na kojoj je sa habsburške strane najvažniju ulogu igrala utvrda Virovitica.

Prestanak osmansko-habsburškoga primirja 1550.-1551.

Primirje je na području Slavonije prestalo u stvarnosti 1550., dvije godine prije svoga službenoga isteka, upravo u vrijeme kada je na mjesto požeškoga sandžakbega krajem došao prijašnji bosanski sandžakbeg Ulama-beg. Te su godine zabilježene manje osmanske provale na hrvatska područja pod habsburškom vlašću sjeverno i južno od Save. Ipak, Ulama-beg nije na svom području poduzimao većih napada sve do službenoga prestanka habsburško-osmanskoga primirja 1552.⁷ Te je godine upravo agilni Ulama-beg započeo još jedan val osmanskih osvajanja na području današnje Slavonije, no pokazalo se da je to bio i kraj osmanskih uspjeha na ovom području. Veličina osmanskih uspjeha 1552. ozbiljno je ugrozila središnji teritorij preostalog dijela hrvatsko-slavonskoga kraljevstva i njegovu prijestolnicu Zagreb, što je dovelo do većega angažmana habsburških vlasti na obrani područja između Drave i Save. Time je završilo osmansko napredovanje na tom području, iako su Osmanlije u Ugarskoj i na hrvatskom teritoriju južno od Save četiri sljedeća desetljeća postizali značajne uspjehe i osvajali nove teritorije. Zanimljivo je da habsburško-osmanske borbe na području Slavonije 1552. možemo proučavati i na osnovu relativno detaljnih osmanskih izvora, što nije slučaj za prethodna razdoblja, za koja imamo vrlo štura osmanska izvješća u narativnim izvorima i mnogo detaljnije habsburške, latinske i njemačke izvore, većim dijelom korespondenciju, koja donosi obilje informacija o djelovanju habsburških i osmanskih vojnih snaga. U ovom radu upravo će manje poznati osmanski izvori poslužiti kao osnovica za proučavanje događaja 1552. dok će habsburški izvori predstavljati dopunu.

⁶ I. MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 104.-113.

⁷ I. MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 104.-113.

Osmanski izvori za sukobe 1552.

Osmanski izvori za 1552. pripadaju posebnoj vrsti osmanskoga arhivskoga gradiva poznatog kao *Mühimme* defteri (osmansko-turski *mühimme defterleri*, tj. spisi ili bilješke od važnosti) su, čija se glavnina nalazi u sklopu istoimenoga fonda u Osmanskom arhivu Predsjedništva vlade (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) u Istanbulu. Riječ je o skicama pisanih zapovijesti (*ferman*) osmanskih središnjih vlasti tj. sultana ili velikoga vezira u ime sultana, koje su bile upućene nižim vojnim, upravnim i sudskim službenicima ali i stranim vladarima. Obično su kasnije upravo na osnovu tih skica koje su diktirali sam sultan ili veliki vezir, nakon rasprave na carskome divanu o tome koje točno riječi upotrijebiti, posebni pisari središnjih vlasti sastavljali završnu verziju fermana.⁸ Fond *Mühimme defterleri* u Arhivu Predsjedništva vlade obuhvaća 263 uvezene knjige – trinaest knjiga iz toga fonda ustvari nisu *mühimme* defteri u pravom smislu - te fragmente još četrnaest knjiga. Sadrži zapise o naredbama osmanskih središnjih vlasti između srpnja 1554. i prosinca 1904. Sačuvane su i dvije knjige *mühimme* deftera u fondu Kamil Kepeci istoga arhiva te po jedna knjiga u Arhivu i Knjižnici Muzeja Topkapi Saraja. Upravo su dokumenti iz Muzeja Topkapi Saraja, koji se odnose na godine 1544.-1545. i 1552., najstariji sačuvani *mühimme* defteri uopće.⁹ Ugledni mađarski osmanisti Géza Dávid i Pál Fodor objavili su u Budimpešti 2005. opširan izbor iz *mühimme* deftera iz Muzeja Topkapi u Istanbulu, koji se odnose na mađarsku – u širem smislu – povijest.¹⁰ Priredili su latiničnu transkripciju osmanskih tekstova tih dokumenata i načinili prijevod na mađarski jezik. Dokumenti iz 1544.-1545. nalaze se u Arhivu Muzeja Topkapi Saraja (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, dalje TSMA) pod signaturom E.12321., dok se oni koji se odnose na 1552. čuvaju u Knjižnici Muzeja Topkapi Saraja (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, dalje TSMK) pod signaturom Koğuşlar 888. (dalje K. 888.). Autori su obradili ukupno 137 *mühimme* deftera iz prve skupine i 366 iz druge. Za hrvatsku povijest značajnija je ipak druga skupina dokumenata, u kojoj se nalazi ukupno četrdeset i šest zapisa nastalih između 11. siječnja i 21. studenoga 1552. koji se odnose na povijest Slavonije.

Pokušaj biografije Ulama-bega

Glavna ličnost osmanskoga pohoda u Slavoniji 1552. je požeški sandžakbeg Ulama-beg, koji je sudeći prema *mühimme* defterima, u to vrijeme uživao osobito povjerenje osmanskih središnjih vlasti. Prema osmanskom povjesničaru iz 17. stoljeća Ibrahimu Pečeviji Ulama-beg je bio sin osmanskoga spahije iz anadolskoga sandžaka Teke, čije je središte bila sredozemna luka Antalya. Ulama je prema

⁸ Suraiya FAROQHI, „Mühimme Defterleri”, *Encyclopedia of Islam*, 2. izdanje, sv. VII., Leiden, 1993., 470.-472.

⁹ ISTO; Ešref KOVAČEVIĆ, *Muhimme defteri. Dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo, 1985., 5.-7.

¹⁰ „Az ország ügye mindenek előtt való”, Budapest, 2005., 757.

Pečeviji isprva bio u službi perzijskoga šaha Ismaila koji je ratovao s Osmanskim Carstvom u razdoblju 1514-1526. Iz Perzije je 1531. ili 1532. prešao na osmansku stranu te je bio primljen u državni aparat isprva obnašajući dužnost sandžakbega sandžaka Bitlis u istočnoj Anadoliji.¹¹ Prema pismu habsburškoga diplomata u Carigradu Jeronima Laskoga iz rujna 1541. u to se vrijeme već nalazio na položaju bosanskoga sandžakbega. Na tom je položaju naslijedio svoga glasovitoga pret-hodnika Husrev-bega koji je poginuo na pohodu u prvoj polovici 1541. U tom se pismu Laski, koji se našao u osmanskome zatočeništvu, žali kralju Ferdinandu I. da mu je neki osmanski dužnosnik rekao da će Ulama-beg napasti njegove posjede u Hrvatskom Zagorju ako ostane u habsburškoj službi.¹² Predvođeci vojsku iz bosanskoga sandžaka sudjelovao je u vojnim pothvatima u Slavoniji u suradnji s kliškim i požeškim sandžakbegovima, o čemu sam pisao u prvom poglavlju, te u Ugarskoj istaknuvši se u borbama s habsburškim postrojbama pokraj Budima 1543. i pri opsadi Simontornye 1544.-1545.¹³ Njegova važnost za osmansku stranu nije promakla habsburškom zapovjedniku Luki Sekelju¹⁴ koji je u svom pismu Antunu Turnu od 26. siječnja 1544. pisao da raspolaže dojavama da Murat-beg i Ulama-beg imaju sultanovo naređenje da zauzmu cijelu Slavoniju.¹⁵ U lipnju 1546. vodio je vojsku koja je prešavši Kupu poharala dijelove Hrvatske i Kranjske a poslije se vratila preko Turopolja do Kupe. Kao istaknuti vojskovođa Ulama-beg

¹¹ Ibrahim ALAJBEGOVIĆ PEČEVIJA, *Historija*, 1., Sarajevo, 2000., 49., 158.

¹² „in presentia mea Uvlamo Bosnensi sanzacho commisit, ut si in vestre maiestatis servitiis perseveraro, hec faceret bonis Somssed, que sunt per Vsrembeg bonis Zreniorum facta. ... Nam postquam me ex Somssed abducam, non habebit Vlama causam ita in illam dicionem seuiendi, prout haberet, si ibi nomen meum vel mei servitores essent ...”. Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 3. Zagreb, 1917., 86-87.

¹³ Porta je 8. zulhidže 951. (20. veljače 1545.) rumelijskom beglerbegu i sandžakbegovima toga ejaleta uključujući i bosanskom sandžakbegu Ulama-begu, uputila sljedeću naredbu: spomenuti dužnosnici su već prije obaviješteni da se pripremi vojska u sandžacima. Sada im je potvrđeno da pripreme opremu i okupe džebelije te da se čekaju na određenim mjestima. Sultan je nagovijestio da će izvršiti smotru kod beogradskog „mosta”. (TSMA, E. 12321., 81.b-84.b; Géza DÁVID i Pál FODOR, „Az ország ügye mindenek előtt való”. Budapest, 2005., 58.-61.); Bosanskom sandžakbegu Ulama-begu je 17. zulhidže 951 (1. ožujka 1545.). upućen ferman da bude na oprezi i pritekne u pomoć budimskom beglerbegu Mehmedu na čijem se području okupljaju nevjerničke snage. U slučaju daljnega naređenja moraju biti spremni bez odgode, osiguravši obranu krajišta, doći u pomoć. (TSMA, E. 12321., 128.a.; DÁVID-FODOR, 118.); Za Ulama-bega i kadije s područja njegovoga sandžaka pripremljen je nacrt fermana 27. zulhidže 951. (11. ožujka 1545.), koji je poslije poslan. Naređeno im je da sa svoga područja nabave 15 tisuća ovna za klanje (*biçağa yarar erkek*), popišu ih i pripreme na nekom pogodnom mjestu u bosanskom sandžaku. Ulami su poslani i upute kako treba obešteti vlasnike ovaca. (TSMA, E. 12321., 152.b-153.a.; DÁVID-FODOR, 144.-145).

¹⁴ Luka Sekelj (Székely) (? – 1568) bio je 1542-1554. durđevački kapetan a 1567-1568. bio je vrhovni zapovjednik habsburških snaga u Hrvatskoj i Slavoniji.

¹⁵ Habsburški spomenici, 3., 171. „... der kaiser zwen wascha verordnet hat zum Vlambege vnd zum Muerath, das sy von stund an alsaldt das gross herfur stiecht, das sy dj ross darauf halten khunen, damit sy das Windisch gar einnembten sollen ... sollen sy ain zug auf Windischlandt vnd so weith sy khunen, ins Teitsche Landt auch rauben und prenen. ... das dem Murathbeg, auch dem Vlambege befolchen und aufgelegt sey worden, wie paldt man schnes halben wirdt khunen, das sy von stund an ain raiss nach der andern thuen sollen lassen”.

je nakon uspostave stabilnoga habsburško-osmanskoga primirja 1547. i ponovnoga početka osmansko-perzijskih sukoba postavljen je za sandžakbega istočnoanadolskoga sandžaka Erzurum. Obavljajući tu dužnost sudjelovao je 1548. u opsadi istočnoanadolskoga grada Vana.¹⁶ Prema zapadnim podatcima Ulama-beg je krajem 1550. postavljen za požeškoga sandžakbega,¹⁷ a kao mrtav se spominje sredinom 1554. Poginuo je, najvjerojatnije 1553., u sukobima u okolici utvrde Lipova u današnjoj Rumunjskoj. U habsburškim se izvorima spominje vrlo često kao Ulama-paša, no po tom pitanju pouzdaniji osmanski izvori ukazuju da je takav oblik tituliranja neispravan. U Požegi je Ulama-beg podigao tekiju („Pašina tekija”), a ondje su kasnije živjeli njegovi sinovi.¹⁸

Uvod u sukobe 1552. prema osmanskim izvorima

Nakon što je Ulama-beg krajem 1550. došao za požeškoga sandžakbega Porta se pobrinula za izdržavanje novoga zapovjednika. Dodijeljen mu je zeamet¹⁹ nepoznatne vrijednosti u Požeškom sandžaku, isti onaj koji je dotada posjedovao bosanski namjesnik Mehmed-paša.²⁰ O vrijednosti ovoga zeameta možda bismo mogli suditi prema onome što je Mehmed-paši dodijeljeno u zamjenu:

„u kliškom sandžaku, u nahiji Petrova Gora²¹, dvadeset četiri sela i dvadeset mezri²² na kojima žive Vlasi²³, što je ukupno trideset i pet kuća koje imaju od svojih proizvoda 50 250 akči”²⁴

¹⁶ I. PEČEVIJA, 1., 228., 231.

¹⁷ Ovi podatci nisu bili poznati Hazimu Šabanoviću koji je tvrdio da Ulema-beg (paša) „pouzdan” između lipnja 1541. i veljače 1553. bio sandžakbeg sandžaka Bosna, te da je Sofi-Mehmed bio sandžakbeg od veljače 1553. V. Hazim ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982., 70.; v. također bilj. 18. u ovom radu.

¹⁸ Nenad MOAČANIN, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537. - 1691)*, Jastrebarsko 1997., 44.-45.

¹⁹ U osmanskom timarsko-spahijskom sustavu zeamet je nadarbina koja daje rentu u vrijednosti 10 000-99 999 akči. Timar je nadarbina manja od 10 000 akči i, dok su nadarbine koje donose više od 99 999 akči nazivane hasovi i njih su uživali viši osmanski dužnosnici. Spahije, uživaoci timara, i zaimi, uživaoci zeameta, jednoga sandžaka sudjelovali su kao konjanici pod zapovjedništvom alajbega.

²⁰ Sofi Mehmed-bio od 958. (1551-52.) sandžakbeg Bosne. v. Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit: *Povijest Bosne*, 1. Sarajevo 1998, str. 137.

²¹ Ova se nahija nalazila u okolici Drniša u kadiluku Skradin.

²² Napušteno selo, pustoselina.

²³ Odnosi se na tijekom 16. stoljeća doseljene pripadnike balkanske etno-socijalne skupine paleobalkanskoga i romanskoga podrijetla, specifične po bavljenju stočarstvom i elementima rodovskoga sustava. Na južnoslavenskom području od sredine 15. stoljeća Vlasi su obavljali vojničku službu no nisu pripadali vojničkoj kasti (asker). Plaćali su poseban povlašteti porez filuriju po čemu su se razlikovali od ostale raje. Na nekim područjima su osmanske vlasti radi povećanja broja nadarbina i zbog smanjenja vojnih potreba ukidale poseban porezni status Vlaha te su oni zadržavši elemente posebne skupine bivali izjednačeni s rajom. Vidi: Nenad MOAČANIN, *Turska Hrvatska*, Zagreb, 1999., 75.-90.

²⁴ DÁVID-FODOR, 242.-243.; TSMK, K. 888., 36.b. Riječ je o dokumentu pisanom u utorak 28. muharema 959. (25. siječnja 1552.) u Edirneu.

Porta je 21. muharema 959. (18. siječnja 1552.) iz Edirna (Drinopolje, Jedrene) naredila bosanskome namjesniku Mehmed-paši da sagradi lađe i putem rijeke Save iz Stare Gradiške pošalje pet topova i njihovu opremu u Beograd. Istodobno je naređeno sarajevskom kadiji, koji je obnašao dužnost carinskoga nadzornika (*nazir*)²⁵ za Bosnu, da isplati novac za potrebne troškove pri tome pothvatu. Topovi su, prema ovome dokumentu, bili spremljeni u utvrđi Gradiška (tj. Stara Gradiška), nakon što je Ulama-beg odustao od „bombardiranja utvrde Zagreb”. Gradiška je bila strateški važna riječna luka kraj koje se nalazila i skela koja je povezivala Bosnu s Požeškim sandžakom, a utvrda je služila tijekom 1540.-ih kao polazna točka osmanskim snagama koje su dolazile južno od Save i sudjelovale u ratovanju u Slavoniji.²⁶ Portina naredba od 17. rebiu ʿl-evvela 959. (13. ožujka 1552.), upućena bosanskome sandžakbegu Mehmed-paši, približno citira iz Mehmed-pašina prethodnoga dopisa vrlo detaljno obrazloženje o važnosti utvrde u Staroj Gradiški za osmansku vlast u Slavoniji i bosanskoj Posavini:

„... da je utvrda Gradiška blizu utvrđama neprijateljske strane (daru ʿl-harb) i (služi kao) prijelaz preko Save kada vojska ide u provale (akın) i u drugo vrijeme, da se u spomenutoj utvrđi čuvaju topovi, puške i ostala ratna oprema pripremljena za osvajanje područja, da na Savi sve do Zvornika nema druge utvrde”.

Utvrda je, navodi se u istom dokumentu, bila sagrađena od drveta, no rijeka Sava ju je postepeno razorila pa je „na rubu raspada”. Mehmed-paša je tražio da Porta osigura njen popravak u svrhu zaštite pokrajine „od paleža i štete od strane nevjernika”. Porta mu je stoga tada načelno dozvolila da sagradi kamenu kulu.²⁷

Ako isključimo manje vjerojatnu pretpostavku da je Ulama-beg pet topova iz Gradiške – spomenutih u siječnju 1552. – pripremao za neki od pohoda 1543.-1547., koji su - kao što svjedoči spomenuto Sekeljovo pismo – imali za cilj osvajanje *cijele* Kraljevine Slavonije uključujući i Zagreb, možemo pretpostaviti da je Ulama-beg već 1551. ozbiljno pripremao veći pohod na hrvatska područja pod habsburškim nadzorom sjeverno od Save. Ulama-beg je, najvjerojatnije zbog zauzetosti osmanskih snaga sukobima u Ugarskoj, odustao od toga pohoda. Čini se da je naredba o žurnom upućivanju topova u Beograd nije odmah izvršena jer je ban Nikola Zrinski²⁸ krajem svibnja 1552. u pismu Petru Kegleviću kao svjež

²⁵ „Naziri su bili nadzorni organi carinskih ureda na skelama i trgovima, po rudnicima, solanama i svih drugih državnih prihoda koji su davati u zakup. Jedan carinski nazir, npr., mogao je biti kontrolni organ na jednoj ili više skela. Tako je obično jedan nazir kontrolisao rad carinskih činovnika na beogradskoj i smederevskoj skeli. Ta je služba često povjeravana uglednim kadijama, zajimima, kapetanima i dr.”; „Terminološki komentari”, *Evlja Čelebi: Putopis* (preveo i komentirao Hazim ŠABANOVIĆ), Sarajevo, 1996., 648.-649. Sarajevski kadija najvjerojatnije je bio carinski nadzornik na skelama na rijeci Savi.

²⁶ DÁVID-FODOR, 219.-220.; TSMK, K. 888., 19.a.

²⁷ DÁVID-FODOR, 297.-298.; TSMK, K. 888., 101.b.

²⁸ Nikola Šubić Zrinski (Sigetski) (1508.-1566.). Kao najmoćniji feudalac u Hrvatskoj bio je između 1542. i 1556. hrvatsko-slavonski ban.

vijest – dobivenu od zarobljenika – priopćio da je „bosanski paša kod Gradiške dao ukrcati topove na brodove”.²⁹

Habsburška je strana tijekom 1552. bila itekako svjesna mogućnosti opsade Zagreba i, čini se, štete koju bi postojećoj gradskoj obrani moglo nanijeti osmansko topništvo. O tome zorno svjedoči naredba kralj Maksimilijana koji je početkom lipnja 1552. naredio slavonskoj tridestnici da gradu Zagrebu isplati 2000 forinti za gradnju gradskih utvrda. Njihova je briga, čini se, bila utemeljena. Prema habsburškim suvremenim obavještajnim podacima te će godine Zagreb, uz Sisak, ostati glavni cilj osmanskih ratnih napora.³⁰

U veljači 1552. habsburške su snage opsjele Segedin te je početkom ožujka Porta naredila mobilizaciju vojnih snaga većine sandžaka Rumelijskoga ejaleta, tj. spahijskoga konjaništva kojim su zapovijedali sandžakbegovi, i njihovo okupljanje pod vodstvom rumelijskoga beglerbega radi pohoda u Ugarsku. Bosanski i herecegovački sandžakbeg imali su zadatak okupiti vojsku na svom području i biti spremni za pokret. Istodobno je Ulama-begu upućeno potpuno drugačije naređenje:

„Neka požeški sandžakbeg Ulama ne traži (da se priključi) i ostane na svom mjestu, neka štiti i čuva požeško i bosansko krajište (serhad)”.³¹

Porta je svoju naredbu Ulama-begu pojasnila u fermanu - čiji je koncept napisan u Edirneu 13. rebiu 1-evvela godine 959. (9. ožujka 1552.) – upućenom njegovom nadređenome budimskom beglerbegu Ali-paši.³² Njemu je zapovijeđeno da okupi sve sandžakbegove pod svojom jurisdikcijom, „osim požeškoga bega”, i da surađuje s postrojbama koje će u Ugarsku dovesti rumelijski beglerbeg. Posebno je upozoren da tijekom ratovanja u Ugarskoj ne ispušta „iz vida područje Požege”. Ulama-beg je, pojašnjava se, „ostavljen kao pričuva tako da ga, ako bude potrebno, bez odlaganja dovedeš”.³³ Potreba za pomoći iz požeškoga sandžaka ukazala se vrlo brzo. Naime, 27. rebiu 1-evvela godine 959. (23. ožujka 1552.) Porta je rumelijskoga beglerbega obavijestila da su habsburške snage opsjele utvrdu No-

²⁹ „... certaue ingenia atque alia bellica instrumenta Gradyshte Rewa ad naves exposita esse.”; Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 3., Zagreb, 1917., 425.

³⁰ Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 3., Zagreb, 1917., 426., 428.-429.

³¹ DÁVID-FODOR, 281.-283.; TSMK, K. 888., 85.b. Krajište ili serhat označava u 16.-17. stoljeću pogranično područje u Osmanskom Carstvu koje je izloženo, više-manje stalnom, ratovanju i na kojem se nalazi najveći broj utvrda i vojnika. „... u užem bi se smislu krajištem mogao zvati pojas utvrda nejednake širine (10-15 km u dubinu) koji se na hrvatskom području protezao od Drave do zaleđa Dubrovnika, gdje je sredinom 17. stoljeća bilo stacionirano oko 13.000 vojnika.” N. MOAČANIN, *Turska Hrvatska*, 45. Može se također reći da se u ovom arhivskom gradivu termini požeško i bosansko krajište upotrebljava u značenju istoimenih sandžaka.

³² Riječ je o Hadim Ali-begu koji je 1551. s mjesta bosanskoga sandžakbega prešao na položaj budimskog beglerbega. Vidi: MUVEKKIT, *Povijest*, 1., 136.

³³ DÁVID-FODOR, 311.; TSMK, K. 888., 110.b-111.a.

grad i da su onamo „*radi brzoga djelovanja*” pozvani Ulama-beg te zvrnički i srijemski sandžakbeg. Rumelijski beglerbeg je upozoren da se u odsutnosti Ulama-bega i njegovih snaga brine za sigurnost požeškoga krajišta.³⁴ Za bosanskog je sandžakbega Mehmed-pašu također istoga dana pripremljena naredba kojom mu je, zbog važnosti Požeškoga sandžaka za Osmansko Carstvo, zapovjedbena da se u odsutnosti Ulama-bega, pobrine za njegovu obranu.³⁵ Sam Ulama-beg je naredbom, čiji je koncept napisan također istoga datuma, obaviješten da se pod prijetnjom kazne smjesta uputi sa „*vojnicima sandžaka*” Ali-paši. Dozvoljeno mu je, ipak, da u slučaju napada s habsburške strane na požeški sandžak ostane ondje i organizira obranu.³⁶

Porta tijekom zadnjega tjedna u ožujku 1552. nije imala saznanja da je Ulama-beg napustio Požeški sandžak. Naime, za njega je 6. rebiu 'l-ahira 959. (1. travnja 1552.) u Edirneu pripremljen koncept naredbe u kojoj mu se objašnjava vojna situacija na ugarskom bojištu nakon neuspjeha habsburških snaga da zauzmu Segedin. Upozoren je da habsburška strana u Ugarskoj raspolaže s velikim vojnim rezervama i da bude pripravan za neprijateljski napad. U slučaju da ne bude potrebe za vođenje obrane na području Požeškoga sandžaka, trebao se Ulama-beg priključiti budimskom beglerbegu kao što mu je naređeno prije tjedan dana.³⁷

Očekujući napad s habsburškog teritorija osmanske su se vlasti u Slavoniji u proljeće 1552. pokušale pripremiti što je bolje moguće. Izuzetno im je bilo važno suzbiti habsburšku špijunsku mrežu na svom području. Prema konceptu dviju Portinih naredbi od 25 i 26. rebiu 'l-ahira godine 959. (20-21. travnja 1552.) Ulama-beg je Istanbul izvijestio kako ima saznanja da „*iz požeškoga sandžaka po imenu Jusuf i Medilović (?) i također neki pripadnici nevjerničke raje šalju obavijesti (dil)*” habsburškoj strani. Ulama-beg je od središnjih vlasti zatražio dozvolu da za primjer dade pogubiti jednog od knezova, no Porta mu je naredila da sve dokazane doušnike u okovima pošalje na galije osmanske mornarice na Egejskom moru.³⁸ Ulama beg je također istodobno zatražio dozvolu od Porte da premjesti posadu iz potresom razrušene utvrde Gorjani u strateški važnije utvrde Kamengrad i Valpovo. U Kamengrad su trebali prijeći *neferi (nefer)*³⁹, a u Valpovo *azapi (azablar ۱)*.⁴⁰ U jednoj naredbi sastavljenoj krajem svibnja 1552. Porta je naložila

³⁴ DÁVID-FODOR, 343.; TSMK, K. 888., 133.a-b.

³⁵ DÁVID-FODOR, 346.-347.; TSMK, K. 888., 133.b.

³⁶ DÁVID-FODOR, 344.-345.; TSMK, K. 888., 133b.

³⁷ DÁVID-FODOR, 378.-379.; TSMK, K. 888., 145.b.

³⁸ DÁVID-FODOR, 425.-426.; TSMK, K. 888., 182.a.

³⁹ Ovaj termin u osmanskom jeziku 16. stoljeća označava ljude, osobe općenito, ali služi i kao „opći naziv za plaćene vojnike u gradskim posadama”. Vidi: ŠABANOVIĆ, *ibid.*, 649.

⁴⁰ „... pripadnik posebnog reda turske pješadije vojske, koja je prvobitno služila u pomorskoj i rječnoj floti, a zatim kao laka pješadija u tvrđavama, i to u prvom redu onim koje su se nalazile na plovnim vodama. ... Azapi su uvijek predstavljali jedan od glavnih vojnih redova po kapetanijama. Kasnije su se nalazili u sastavu gradskih posada svih graničnih tvrđava. U nekim takvim tvrđavama, koje su uvijek

Ulama-begu da se pobrine da svi pripadnici posada tvrđava znaju rukovati puškom i da se oni koji to ne znaju zamijene s onima koji to znaju.⁴¹ Porta je 8. džemaziu ʿl-evvela 959. (2. svibnja 1552.) dala sastaviti naredbu kojom se potvrđuje njegov prijedlog i kojom se određuje da se ostaci utvrde Gorjani sruše kako ne bi bili utočište razbojnicima.⁴²

Važan problem za stabilnost osmanske vojne strukture u Požeškom sandžaku bile su teškoće s plaćanjem vojnika. U defteru od 28. džemaziu ʿl-evvela godine 959. (22. svibnja 1552.) Porta navodi kako je Ulama-beg nedavno otkrio da su age (tj. zapovjednici) osmanskih vojnih rodova azapa, bešlija⁴³ i martoloza⁴⁴ te harambaše⁴⁵ i dizdari (tj. kaštelani) utvrda zajedno s povjerenicima za plaće vojnika (*havale*) i drugim osmanskim dužnosnicima na tom području - eminima i amilima⁴⁶ - skrivili veliku utaju novca koji je bio namijenjen plaćama. Umjesto novca pripadnici posada dobivali zemlju po jeftinoj cijeni, a zapovjednici i dužnosnici su dijelili novac. Ulama-beg je dobio zadatak da popravi stanje, isplati novac vojnicima i kazni krivce.⁴⁷

Prvi sukobi u Slavoniji i Srijemu 1552.

Ulama-beg je paralelno uz obrambene pripreme tijekom proljeća prikupljao informacije o vojno-političkim kretanjima na kršćanskoj strani u Slavoniji i Ugarskoj pomoću svoje špijunske mreže i dostavljao podatke u Istanbul (Carigrad). U konceptu Portine naredbe upućene velikom veziru Ahmed-paši⁴⁸ 27. džemaziu

---

imale izvjestan značaj, oni su stalno zadržani, dok su iz drugih, pomicanjem turskih granica, dislocirani u nove granične tvrđave“. ŠABANOVIĆ, *ibid.*, str. 596.

⁴¹ V. bilj. 41.

⁴² DÁVID-FODOR, 441.-442.; TSMK, K. 888., 200.b.

⁴³ „Bešlija – pripadnik posebnog roda turske lokalne plaćene konjice, prvobitno kavalerija u pograničnim tvrđavama. Najvjerojatnije je da ovaj naziv dolazi odatle što su bešlije dobivale platu u iznosu od pet akči dnevno (od *beš* tur. pet + suf. li). Najstariji pomen o ovom vojnom redu potiče iz početka XVI stoljeća. Čini se da su bešlije prvobitno bile regrutovane od lokalnog stanovništva i da su u najranije doba predstavljale ličnu vojsku pojedinih sandžak-begova pa su tek kasnije uvedeni u tvrđave radi odbijanja iznenadnih neprijateljskih napada. Ove lokalne bešlije treba razlikovati od istoimenih vojnika sastavljenih od janjičara koji su također dobivali pet akči dnevno. Ovi su služili za izviđanje puta kada je vojska bila na pohodu. Prema Montekukuliju, lokalne bešlije su odgovarale ugarskim husarima u tvrđavama, palankama i drugim obrambenim pozicijama blizu neprijateljskog teritorija. Prema potrebi provaljivale su u neprijateljske zemlje i obavještavale svoje vlasti o prilikama i stanju u tim zemljama.“ ŠABANOVIĆ, *Ibid.*, 600.

⁴⁴ Age su zapovjednici tih posebnih vojnih odreda. Martolosi su poseban rod osmanske vojske koji je na južnoslavenskom području bio sastavljen kršćanskoga stanovništva. Jedan od zadaća pripadnika ovoga roda bila je služba u utvrđama.

⁴⁵ Harambaša (osmanski *harami başı*) je zapovjednik skupine martoloza do 100 ljudi ili zapovjednik manjega hajdučkoga odreda.

⁴⁶ Emin je službenik kojemu je povjerena „uprava, sakupljanje, popisivanje, čuvanje i zaštita određenih državnih prihoda“. Amili su niži porezni službenici, sakupljači poreza. ŠABANOVIĆ, *ibid.*, 593., 618.

⁴⁷ DÁVID-FODOR, 466.-468.; TSMK, K.888, 236b.

⁴⁸ Riječ je o velikom veziru Kara Ahmed-paši, bratu Rustem-paše Hrvata.

1-evvela godine 959. (21. svibnja 1552) spominje se da je Ulama-beg nedavno izvijestio prijestolnicu o djelatnosti Luke Sekelja i hrvatsko-slavonskoga bana Nikole Zrinskog, koji su navodno od svoga kralja uspjeli dobiti pojačanje. Porta zatim vrlo detaljno opisuje novonastalo stanje na granici u Slavoniji u svibnju 1552. i prve sukobe za koje okrivljuje kršćansku stranu:

„Prije je na ovom krajištu bilo dvije tisuće nevjernika koji su sa mnom borili.⁴⁹ Sada je kralj poslao još tisuću vojnika naoružanih puškama i postavio za zapovjednika nevjernika imenom Jovan Margetić⁵⁰ da dođe i pohara ovu krajište. Požeško krajište su šumoviti opustošeni krajevi. Dok smo razmišljali o tome da okupimo vojnike i provalimo čuli smo da je od kralja došlo onoliko ljudi naoružanih puškama i da su Luka Sekelj i ban došli u Koprivnicu pa smo odustali od provale; nevjernik po imenu Margetić navalio je s tri-četiri tisuće vojnika na utvrdu imenom Cernik te je borba trajala od jutra do večeri. Mnogo je muslimana pobijeno. Stigla je plemenita naredba da se ti krajevi štite i čuvaju.”

Porta izvješćuje da ju je o habsburškom napadu na utvrdu na Cernik izvijestio i budimski beglerbeg Ali-paša, za kojega se iz konteksta može zaključiti da se u vremenu habsburške provale ili neposredno nakon nje našao u Požeškom sandžaku. Porta je Ali-paši naredila da se vrati u Budim, no on je, tvrdi se, izjavio da će, ako ode, „spomenuti ... nevjernici zasigurno poharati državu sve do Požege”. Uviđajući ozbiljnost situacija osmanske su središnje vlasti stoga velikom veziru Ahmed-paši naložile da, u slučaju Ali-pašina nužnog povratka u Budim, za vođu obrane Požeškoga sandžaka imenuje nekog drugog. U dokumentu se ukazuje na slabosti ugroženog Požeškog sandžaka:

„Prošle su godine prolazeći kroz spomenuti sandžak prokleti nevjernici poharali četrdeset do pedeset sela na požeškom krajištu. Sada je pak sigurno da će se zauzimati utvrde. Predočeno je da su pogranične utvrde prilično slabe. Zaštita i obrana uvrda koje su u požeškom sandžaku i na tim stranama najvažniji je od važnih državnih poslova i svih obveza te nije dopušteno zapostavljati ga.”⁵¹

Nekoliko dana kasnije, 30. džemaziu 1-evvela godine 959. (24. svibnja 1552.), Porta spominje da je od Ulama-bega dobila detaljne alarmantne podatke o neprijateljskim kretanjima prema Požeškom sandžaku, koje su prikupile posebno odaslane uhode. Ugarski i hrvatsko-slavonski velikaši i zapovjednici Toma Na-

⁴⁹ Tj. sultanom.

⁵⁰ Prema zapadnim izvorima vlaški vojvoda Ivan/Jovan Margetić prešao je sa stricom Plavšom s osmanske na habsburšku stranu 1551. Margetić se sa svojim ljudima naselio u okolici Ludbrega. Spominje se kao osoba koja je ubila Džafera, sina Ulama-bega, u bitci na Varaždinskom polju u listopadu 1552.

⁵¹ DÁVID-FODOR, 464.-466.; TSMK, K. 888., 234.b.

daždi⁵², Petar Erdődy⁵³, Ivan Geszthy⁵⁴, Andrija Tharnóczy⁵⁵, Luka Sekelj, ban Nikola Zrinski, Ivan Alapić⁵⁶, Franjo Taħi⁵⁷ i Krsto Batthyány⁵⁸ okupili su nekoliko skupina vojske od koji je svaka velika po „*nekoliko tisuća*”. Određeni broj kršćana već je bio prebjegao na habsburšku stranu i rade za neprijatelje kao špijuni i vodiči. Manje neprijateljske provale već su se događale, a habsburška vojska je čak uspjela provaliti i do Srijemskog sandžaka gdje su zarobili mnogo spahija i odveli velik broj kršćana sa sobom. Stoga je velikom veziru Ahmed-paši predloženo da pošalje hitno u Valpovo pojačanje kako bi se pojačala sigurnost „*budimskog, mohackog i požeškog krajišta*”, koja su ugrožena pojačanom neprijateljskom djelatnošću.⁵⁹ Poznati osmanski izvori ne govore o većoj mobilizaciji osmanskih snaga za pomoć ugroženom Požeškom sandžaku tijekom svibnja. Ipak, raspoložemo s pismom koje je 30. svibnja 1552. banu Nikoli Šubiću Zrinskom uputio Petar Keglević, posjednika grada Ustilonje, u kojem je dojavljeno da se iz izjava zarobljenika može razaznati da bosanski „paša” (*bassa*) okuplja veliku silu na Ljevča Polju (Hlewachky). Bilo mu je poznato da su istodobno topovi i ratne sprave utovareni na brodove kod Gradiške. Osmanlije su, prema navodima toga pisma, imali za cilj napasti Sisak, Kostajnicu ili Ustilonju.⁶⁰

Potvrda istinitosti Keglevićevih tvrdnji o okupljanju vojske bosanskoga sandžaka – no, ne i o smjeru njihova napada - je koncept naredbe osmanskih središnjih vlasti, koji je nastao 14. džemaziu ʿl-ahira godine 959. (7. lipnja 1552.). Iz njega saznajemo da je bosanski sandžakbeg već neko vrijeme imao naredbu da okupi spahijsko konjaništvo iz svojega sandžaka na granici te da u slučaju napada s habsburške strane pritekne u pomoć Požeškom sandžaku. Porta ga je upoznala sa svojim saznanjima:

„... da se svi velikaši Slavonije i Hrvatske s nevjerničkom vojskom, više od četiri tisuće puškara i više od tri tisuće konjanika, okupljaju na području Zagreba - uz to samo što iz drugih krajeva nije došla vojska - te se računa da namjeravaju naškoditi području moje zaštićene države”.

⁵² Tomo Nadaždi (Nádasdy) (1498.-1562.) bio je do 1542. hrvatsko-slavonski ban. Godine 1542-1546. i 1548.-1552. bio je vrhovni zapovjednik za ugarska „prekodunavska” područja. Godine 1559. imenovan je za ugarskoga palatina.

⁵³ Petar Erdődy (1504.-1557.) bio je kraljevski kapetan u Ugarskoj i Slavoniji 1546-1553. Od 1556. bio je hrvatsko-slavonski ban.

⁵⁴ Ivan Geszthy iz Gesztha (-1562.) bio je slavonski konjički kapetan u štajerskoj najamničkoj službi.

⁵⁵ Andrija Tharnóczy bio je 1538.-1539. hrvatsko-slavonski podban.

⁵⁶ Ivan Alapić (Alapy) (-1567.) bio je tijekom 1550-ih zapovjednik u službi štajerskih staleža na području Slavonije, a kasnije vrhovni zapovjednik kraljevine Slavonije.

⁵⁷ Franjo Taħi (Tahy) (1516.-1573.) bio je kanjiški i sigetski kapetan te kasnije zapovjedni habsburške vojske u južnoj Ugarskoj.

⁵⁸ Krsto Batthyány (-1570.) bio je 1534.-1570. kraljevski glavni peharnik.

⁵⁹ DÁVID-FODOR, str. 476.-478.; TSMK, K.888., 242.a

⁶⁰ Habsburški spomenici, 3., 425.

Porta mu je također naložila da čuva područja hercegovačkog i kliškog sandžaka ako ih neko napadne, a vojska tih sandžaka bude zauzeta na nekom drugom ratištu.⁶¹ Nešto kasnije, 5. lipnja 1552., češki je kralj Maksimilijan naredio slavonskoj tridesetnici da isplati 2000 talira za gradnju zagrebačkih utvrda, što se može protumačiti kao priprema za veći sukob za koji se pretpostavljalo da bi mogao ugroziti najvažniji hrvatsko-slavonski grad – Zagreb.⁶²

Glavnina habsburške vojske, koja se okupila u Slavoniji, krenula je u napad na Požeški sandžak tijekom lipnja 1552. Iz koncepta Portine naredbe od 10. redžepa 959. (2. srpnja 1552.) saznajemo da je negdje krajem lipnja Ulama-beg obavijestio osmanske središnje vlasti o velikom pohodu bana (tj. Nikole Šubića Zrinskog) na Požeški sandžak. Napadnuta je i spaljena tvrđava Sveti Mikloš.⁶³ Nakon što su Osmanlije ponovo zauzeli ostatke te utvrde i u njoj smjestili posadu ponovno se pojavila habsburška vojska. U pomoć osmanskoj posadi pohitao je Ulama-beg te je uspio spriječiti pad utvrde, no u toj bitci je stradalo ili bilo zarobljeno nekoliko osmanskih zapovjednika. Porta je znala da su posade nekih osmanskih pograničnih utvrda pobjegle i da su neki spahije napustili svoje nadarbine (*dirlik*) bježeći pred neprijateljem. Zbog velike opasnosti za strateški važan Požeški sandžak naredeno je da bosanski sandžakbeg Mehmed-paša, zajedno sa Malkoč-begom i Sinan-begom, kliškim i hercegovačkim sandžakbegom, priteknu što je prije moguće u pomoć Ulama-begu sa svojim vojnim snagama.⁶⁴ Također je istovremeno upućena naredba sandžakbegovima Mohača, Šikloša i Szeksarda u Ugarskoj da budu u pripravnosti i spremni pomoći Ulama-begu u Požeškom sandžaku.⁶⁵ U jednoj drugoj naredbi istoga nadnevka spominje se i da je Ulama-begu posebno dodijeljeno 160 vojnika naoružanih puškama iz utvrda hercegovačkog sandžaka budući da su takvi borci nedostajali u Slavoniji. Ista bilješka završava s ohrabrenjem upućenim Ulama-begu:

„Tvojoj promišljenosti i razumijevanju, hrabrosti i odvažnosti poklonjeno je moje carsko povjerenje te su ti povjereni poslovi te granice. Ne budi nemaran, motri i oslušuj na sve strane, doznaj za njihove zle misli i prema tome djeluj. Bog, neka je hvaljen i uzvišen, sa Svoga prijestolja neka odgovori na molbe da islamska država i vojnici Jednoga Boga budu uvijek pobjednici i da neprijatelji vjere budu potučeni. I nemoj propuštati slati obavijesti”...⁶⁶

⁶¹ DÁVID-FODOR, 489.-491.; TSMK, K.888., 254.b.

⁶² Habsburški spomenici, 3., 426.

⁶³ Danas Mikleuš.

⁶⁴ DÁVID-FODOR, 516.-518.; TSMK, K.888., 293.b.

⁶⁵ DÁVID-FODOR, II., 271.; K.888., 294.b-295.a.

⁶⁶ DÁVID-FODOR, 518.-519.; TSMK, K.888., 293.b-294.a.

Zanimljivo je da u zapadnim izvorima nema spomena o akcijama Nikole Zrinskog ili drugih habsburških vojskovođa tijekom lipnja u Slavoniji.⁶⁷

Osmanski protuudar u ljeto 1552.

Kako se osmanska vojska iz bosanskoga, kliškoga i hercegovačkoga sandžaka, koja je krenula u pomoć Ulama-begu u lipnju i srpnju 1552., okupljala na Ljevča polju sjeverno od Banja Luke i potom prelazila skelom kraj utvrde Gradiške u Slavoniju, porasla je važnost te utvrde. Porta je 26. redžepa godine 959. (18. srpnja 1552.) pripremila naredbu bosanskom sandžakbegu Mehmed-paši kojom mu je na njegov prijedlog dozvoljeno da novcem iz državne riznice popravi utvrdu Gradišku i ojača njenu obranu:

„Ako ne bude dovoljno i ako bude potrebno još novca zatraži ga od bosanskoga carinskoga nadzornika, sarajevskoga kadije, te uzmite potrebnu svotu od novca koji se ubire za koju god robu - osim harača⁶⁸ i nameta na ovce (adet-i ađnam) - i potrošite na popravak spomenute utvrde. No, novac za troškove neka bude trošen uz tvoje znanje. I popravak neka bude također uz tvoje znanje i neka se ne rasipa. Po završetku zapečati račun o tome koliko se novca potrošilo i pošalji ga mojoj Porti.”⁶⁹

Habsburška je strana bila svjesna koliku važnost ima utvrda Gradiška za Osmanlije, pa su je pokušali napasti. Koncept Portine naredbe od 6. šabana godine 959. (28. srpnja 1552.) donosi podatke da su:

„... nedavno na utvrdu Gradiška, koja se nalazi na bosanskom serhatu, bijedni nevjernici izvršili noćni napad; neke od muslimane koji su se unutra nalazili učinili su mučenicima a neke zarobljenicima; utvrdu su potpuno spalili te je ostala samo tophana i varoš; poslije ovoga su neki gazije uzjahali i pobili trideset i pet nevjernika; vodič spomenutih nevjernika bio je nevjernik imenom Vuka koji je odavde pobjegao”.

Utvrda je potom hitno popravljena. Iz ovoga se deftera može zaključiti da je Mehmed-pašina molba, na koju je Porta pozitivno odgovorila deset dana prije, zapravo prikriivala činjenicu da je utvrda stradala u neprijateljskom napadu i da je Porta saznala o tome iz pritužbe koju su uputili stanovnici Gradiške. Zbog toga je Mehmed-paša ukoren.⁷⁰ Napad na Gradišku prema šturim zapadnim izvorima predvodio je Petar Erdödy, koji je prema ugarskom povjesničaru Istuanffyju vodio

⁶⁷ V. npr. MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 116.-117.

⁶⁸ Ovdje je riječ o džiziji, glavarini koju su plaćali nemuslimani.

⁶⁹ DÁVID-FODOR, 529.-530.; TSMK, K.888., 314.b.

⁷⁰ DÁVID-FODOR, 544.-545.; TSMK, K.888., 333.b-334.a.

skupinu vojnika koja se na brodovima spustila niz Savu do Gradiške i izvela iznenadni napad. Na povratku su spalili utvrdu Veliku.⁷¹

Nema puno podataka o djelovanju vojske Nikole Šubića Zrinskoga u Požeškom sandžaku srpnju 1552. U zabilješci od 27. srpnja 1552. papinski poslanik kardinal Jeronim Martingeus je spomenuo neki okršaj Nikole Zrinskog s Osmanlijama u kojem je razbio jak odred Ulama-begove vojske i zarobio dosta vojnika.⁷² Nije jasno odnosi li se taj podatak na sukob kraj Svetog Mikloša u lipnju ili na neki novi kasniji okršaj. Osmanska vojska koja je došla u pomoć Ulama-begu prvo se uputila na važnu habsburšku utvrdu Viroviticu u Podravini, koja je služila kao polazna točka za provale u Požeški sandžak. Opsada Virovitice započela je 30. srpnja i završila je 2. kolovoza 1552. prema zapadnim izvorima, no kršćanska strana ne donosi detalje o tom porazu, osim podatak iz pisma bana Nikole Šubića Zrinskog da se posada predala svojevoljno.⁷³ Mnogo više o padu Virovitice u osmanske ruke saznajemo iz koncepta neodaslane Portine naredbe od 29. mjeseca šabana godine 959. (20. kolovoza 1552.). Naime, Porta je od Ulama-bega saznala da su 7. šabana 959. (29. srpnja 1552.) bosanski sandžakbeg Mehmed-paša i kliški sandžakbeg Malkoč-beg krenuli prema Virovitici, no okupljena osmanska vojska:

„... koja je bila na okupu u blizini spomenute utvrde nije se mogla odlučiti; jedan dio konjanika i pješaka otišao je pod utvrdu a ostali su pobjegli”

Iz dokumenta saznajemo da je osmanska vojska na Viroviticu ispalile četiri stotine hitaca iz vrste topa koja se u izvoru naziva „*badoluška*”. Jarak oko utvrde bio je širok šezdeset hvati (*zira*) i ispunjen dubokom vodom, pa su osmanski vojnici napunili jarak drvetom i približili se zidinama. Osmanski top je u međuvremenu uspio uništiti top koji su se služili branitelji, pa su se oni predali nakon četiri dana opsade. Unutra je nađeno više topova i drugog vatrenog oružja te zaliha baruta. Ulama-beg je također Portu izvijestio da su u međuvremenu su habsburške snage opsjele osmansku utvrdu Virje, a ban Nikola Šubić Zrinski („*ban*”) i kapetan Luka Sekelj okupljali su vojsku u blizine Koprivnice.⁷⁴ Porta je pohvalila Ulama-bega:

„Hvala Bogu, Blagome Gospodaru, da se dogodio ovakav pothvat gazi-ja (gaza), neka ti lice blista; nadajući se hrabrosti i odvažnosti, trudu i promišljenosti pojavili su se znakovi u s svezi s ovim stvarima po kojima se čini da ih milošću Gospodara možemo očekivati.”

⁷¹ MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 116. Mažuran krivo smješta napad na Gradišku u razdoblje kasnijeg napada osmanskih na Viroviticu.

⁷² MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 116.

⁷³ Ibidem, 116.-117.

⁷⁴ DÁVID-FODOR, 600.-602.; TSMK, K.888., 383.b-384.a.

Iz kršćanskih izvora saznajemo da je nakon pada Virovitice habsburška posada utvrde Kloštar pobjegla te je Ulama-beg 3. ili 4. kolovoza 1552. spalio napuštenu utvrdu, a potom je pokušao osvojiti utvrdu Virje, no bio je odbijen. Ulama-beg je potom krenuo u napad na Đurđevac, drugu važnu habsburšku utvrdu u Podravini. Habsburški zapovjednik Luka Sekelj je 8. kolovoza u pismu Tomi Nadaždiju javio da ni usprkos žestokom napadu, koji je trajao šest sati, Osmanlije nisu uspjele zauzeti Đurđevac, pa su se njihove snage okrenule prema jugu:

„... će, kako pripovijeda neki prebjeg koji je upravo došao, poći osvajati Dubravu, Čazmu, Sisak i Kostajnicu.”⁷⁵

Habsburški zapovjednik Nikola Bradač je 24. kolovoza 1552. javio Luki Sekelju da se, prema izjavama uhvaćenih Vlaha martoloza, kod Cernika okuplja velika osmanska vojska. Pisao je:

„ ... iz svih se dijelova skuplja veliki broj ljudi ... Imaju naime od tur-skoga cara otprije naređeno da zauzmu Sisak i Zagreb”⁷⁶

Bradač je od Sekelja 28. kolovoza 1552. iz Križevaca tražio pomoć i javio da Mal-koč-beg ima uza se 1500 konjanika i nepoznati broj pješaka te da se on s bosanskim sandžakbegom i njegovim ljudima nalazi kraj Trnave. Istodobno se Ulama-beg nalazio u Požegi, a osmanski topovi („*bombardae*”) u Velikoj. Od zarobljenoga Vlaha saznao je da osmanske vojskovođe navodno namjeravaju krenuti na Zagreb u slučaju da uspiju zauzeti Čazmu. Ustvrdio je da Osmanlijama uskoro navodno stižu i jače snage u pomoć:

„Pripovijeda da je njima (tj. okupljenim sandžakbegovima) car poslao sedam sandžakbegova i brojne janjičare radi potpore ...”⁷⁷

U naredbi koju je Porta pripremila za Ulama-bega 13. ramazana godine 959. (2. rujna 1552.) navodi se da je Ulama-beg prethodno zatražio da se okupljena osmanska vojska, posebice vojnici naoružani puškama iz hercegovačkog sandžaka, ne razilazi:

⁷⁵ MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 117.

⁷⁶ Habsburški spomenici, 3., 428. „... ex omni parte copiosiores gentes illuc conflarent ... Habent enim ab imperatore Turcarum illis commissum fore, ut Zyzeck et Zagabriam expugnare”.

⁷⁷ Habsburški spomenici, 3., 429. „Dicit wlakwm ab imperatore Turcarum ad ius zangyakoss venisse, qui si illos apud Chasmam attingere potuisset, versus Zagrabiam expugnandos illos direxisset, quia cesar precipit illis, aut ut Zagrabiam adimant, aut sese laqueo suspendabant, qua obtenta, fodinas argenti domini bani aggrediant. Narrat, septem zangyakoss illis et numerosos ianicharos per cesarem ad subsidium missos, qui statim facto nouo lunio, quicquid facere intenderint, attemptabunt; quia autem ieiunium quoddam in presenti mense observant, vsque coniuctionem noue lune silebunt.”

„... budući da se skupine bijednih nevjernika nisu raspršile i da je potrebno čekati na granici”.

Ulama-beg je također javio da su se Mehmed-paša i Malkoč-beg tada nalazili na obali rijeke Orljave. Ostanak njihovih snaga omogućio bi napad na habsburšku utvrdu koja se u izvoru naziva Branisava. Kako ta utvrda nije poznata iz drugih izvora, možemo zaključiti da je riječ je o Čazmi, utvrda koja je u tom trenutku „branila Savu” tj. pristup osmanskoj vojsci Savi i Sisku i koja je prema saznanju habsburške strane bila glavni cilj osmanskog pohoda nakon pada Virovitice. Premda je istoga dana nastao dokument upućen Mehmed-paši, u kojem se spominje pad Čazme, sasvim je moguće da osmanska administracija nije razumjela da su Branisava i Čazma zapravo isti grad. S druge strane moguće je da se radi o Ustilonji, koja je sjeverno od Save čuvala pristup Sisku, koju su prema mišljenju Ive Mažurana Osmanlije zauzeli nakon pada Čazme, ili o Sisku, za koji zapadni izvori višekratno tvrde da je također bio cilj osmanskoga pohoda. Hrvatska sintagma Branisava je, čini se, nekako dospjela u službenu osmansku korespondenciju. Za pohod na Branisavu Ulama-beg je također zatražio pomoć u barutu, municiji i topovima. Porta se složila s njegovom molbom i dozvolila da osmanska vojska iz drugih sandžaka ostane u Požeškom sandžaku.⁷⁸

Porta je istog dana sastavila naredbu za Mehmed-pašu, u kojoj se spominje njegov izvještaj o tome da su nevjernici u posljednje vrijeme napustili trinaest utvrda uz granicu – neke od njih su otišavši zapalili, dok su druge osmanske snage same osvojile. Popis imena tih utvrda je u izvoru nažalost nečitak: Grabovac, Velika (?), Domankoš, Rovišće, Ivan,⁷⁹ Cirkvena, ... , ..., Gudovac, Sirač (?), ... , Dubrava i Lonja (Ustilonja). Mehmed-paša je Istanbulu također dojavio i sretnu vijest da je značajna utvrda Čazma pala u osmanske ruke te zatražio vojnu pomoć da brani tu utvrdu čiju je obranu prepustio bosanskom alajbegu. Mehmed-paša je značajno tvrđave i njen pad opisao ovako:

„... uza samo granicu – u blizini Moslavine i na rijeci Česmi nalazi se prilično porušena utvrda po imenu Čazma (Začasna) te se u spomenutoj utvrdi stalno okuplja veliki broj neprijatelja; od utvrde po imenu Zagreb udaljena je pet milja (mil); ona je ključ nevjerničke zemlje; budući da je bilo veoma nužno osvojiti je, pod nju si dovukao topove, tukao dva dana, trećega dana nevjernici koji su bili u njoj zatražili su milost pa je osvojena prešavši pod zaštitu carske sreće.”

Također je od Porte zatražio da se u Čazmi osnuje novi sandžak, na što je Porta pristala, no zatražila je da se za novoga sandžakbega prvo pronađu dostatne na-

⁷⁸ DÁVID-FODOR, 624.-625.; TSMK, K. 888., 418.b.

⁷⁹ Kloštar Ivanić.

darbine („*has*”).⁸⁰ Prema zapadnim izvorima Čazma je pala nekoliko dana prije 21. kolovoza 1552.⁸¹

Kako je i u rujnu 1552. uz Portinu dozvolu velika osmanska vojska ostala okupljena u Požeškom sandžaku, na području habsburške Hrvatske i Slavonije ostao je strah od osmanskog napada na važnije gradove. Kralj Ferdinand je 26. rujna 1552. u pismu kapetanu Luki Sekelju naložio da ne traži od Zagrebačke biskupije barut koji je dao za obranu Zagreba i Siska, nego da ostane kod njih za potrebe obrane tih utvrda.⁸² Juraj Herberstein, štajerski potkapetan, pisao je pak 10. listopada zagrebačkom kaptolu da preuzme 30 centi baruta za obranu Siska i Zagreba.⁸³ Habsburška strana je smatrala osmansku prijetnju ozbiljnom te je učinila napore da ispita kuda će se zaputiti okupljene osmanske snage. Ban Nikola Zrinski je 26. rujna 1552. molio u pismu kapetana Ivana Lenkovića da bude spreman s kranjskim i koruškim četama na obranu od osmanskoga napada. Doušnik je Zrinskom dojavio da se Mehmed-paša nalazi u Trnavi kraj Gradiške, Malkoč-beg u Baćin Dolu, a Ulama-beg u Požegi, svaki sa svojim dijelom pješačke i konjaničke vojske i zalihama, te da će uskoro krenuti, najvjerojatnije na Sisak, a potom na Zagreb. Druge opcije osmanskoga napada prema njegovom izvoru bile su napad na Varaždinsko polje ili provala u smjeru Zagreba. Premda su tražili pomoć od središnjih vlasti u pojačanjima osmanski zapovjednici su realno očekivali samo dolazak hercegovačkoga sandžakbega, no nije bilo sigurno hoće li se i on pojaviti.⁸⁴

Osmanski planovi su postali jasni 3. listopada 1552. kada se osmanska vojska iznenada, prešavši pored Koprivnice, utaborila u Biškupcu kraj Varaždina. U okolici Varaždina su ubrzo došli ban Nikola Zrinski sa 700 vojnika iz Križevaca i kapetan Luka Sekelj iz Đurđevca sa svojim odredom. Zajednički su 4. ili 5. listopada 1552. na Varaždinskom polju napali i žestoko porazili glavninu osmanske ekspedicije te se osmanska vojska povukla u Požeški sandžak. U ovom sukobu je prema zapadnim izvorima poginuo sin Ulama-bega Džafer.⁸⁵

⁸⁰ DÁVID-FODOR, 625.-628.; TSMK, K.888, 418.b-419.a.

⁸¹ Vidi: MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 118.

⁸² Habsburški spomenici, 3., 433.

⁸³ Habsburški spomenici, 3., 439.

⁸⁴ Habsburški spomenici, 3., 433.-434. „... bassam Bosznensem in Thornawa, Malkwchbegum in Bachindol, Wlamam vero esse in Posggawar, hosque commisisse copiis eorum equitibus et peditibus, ut iam iam debeant moveri. Iumenta sew pecora quoque sub ingenia, aliaque bellica instrumenta necessaria, undique conducere, compellereque iussisse. Ait mnino eos hoc proposuisse vt recta eant sub arcem Zy-zek, ea capta venturi sub Zagrabiam. Si autem inquit, propter presentis temporis condicionem ingenia vehi non possent, tunc omnino eos velle, vela d campum Warasdiensem, aut versus Zagrabiam excursionem facere. Adijungebat etiam, quod Malkwchbeegh magnopere instaret, ut in Croatiam profiscerentur. Refert hoc quoque, u tad cesarem ipsorum pro prestandis maioribus subsidiis miserant, responsi hoc habent, nullum eis de interius daturum subsidium, quam zangyachum Herzegownay, qui vtrum in eorum subsidium est venturus, nec ne, incertum est.”

⁸⁵ MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 118.-119.

Posljedice

Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. bila su prema procjeni zapadnih suvremenika veliki udarac obrani habsburške Slavonije. U pismu kralju Ferdinandu 13. listopada 1552. Nikola Zrinski pisao je da se nakon pada Virovitice i Čazme u osmanske ruke mogu očekivati osmanske iznenadne provale koje se neće moći spriječiti zbog šumovitog brdskog predjela i velike blizine osmanskih uporišta.⁸⁶ Štoviše, u alarmantnom izvještaju varaždinskoga kaštelana štajerskim staležima 19. listopada 1552. navodi se da je Ulama-beg u Požegi pozvao na okupljanje vojnike za novi pohod. Bosanski namjesnik je istovremeno okupljao svoje snage i slao ih u Slavoniju preko Gradiškoga broda. Prema ovom izvještaju habsburška strana je imala informacije da se sprema opsada Koprivnice i Đurđevca kao i nova provala na Varaždinsko polje.⁸⁷ Ipak, osmanski novi pohod nije se dogodio. Osmanske središnje vlasti nisu bile voljne ili u mogućnosti poslati dovoljno novih snaga i sredstava za nastavak osvajanja u Slavoniji krajem 1552. ili početkom 1553. Već je tijekom pohoda u ljeto i jesen 1552. postalo jasno da Ulama-beg može računati na pomoć obližnjih sandžaka (bosanskog, kliškog, hercegovačkog), a ne i na snage s drugih područja, uključujući i vojsku pod izravnim zapovjedništvom Porte. Osmanske središnje vlasti ni kasnije neće slati vojsku iz drugih krajeva na habsburško-osmansku granicu između Drave i Jadranskoga mora već će glavninu svojih snaga koncentrirati u Ugarskoj. Osmanski zapovjednici u požeškom, cerničkom, bosanskom, kliškom i hercegovačkom sandžaku bit će prepušteni sami sebi. Zbog toga, ali i zbog jačanja otpora na habsburškom području, zaustavilo se osmansko napredovanje u Slavoniji, dok je na području Hrvatske ono trajalo još neko vrijeme te je završilo privremenim zauzimanjem Siska 1594.

Kao što je spomenuto nova osmanska osvajanja u Slavoniji ponukala su habsburšku stranu da se više angažira na obrani područja između Drave i Jadrana od Osmanlija. Već u ožujku 1553. nastao je plan kapetana Ivana Lenkovića o rasporedu i održavanju utvrda i njihovih posada uzduž granice u Slavoniji i Hrvatskoj, što je i bio i formalni začetak budućeg sustava protuosmanske obrane poznatog kao Vojna krajina. Granica između Drave i Save, nastala 1552., nije se značajnije mijenjala do konačnoga nestanka osmanske vlasti u Slavoniji krajem 17. stoljeća, uz izuzetak utvrde Čazme koja je 1606. ponovno prešla u habsburške ruke. Bez obzira na nestanak osmanske vlasti u Slavoniji krajem 17. stoljeća, osmansko-habsburška granica iz 1552., odnosno 1606., nastavila je postojati i u kasnijim stoljećima, ali sada kao razdjelnica između Slavonije (u suvremenom smislu) i (sjeverozapadne) Hrvatske.

⁸⁶ Habsburški spomenici, 3., 441.-442. „... certa sit vestra sacratissima maiestas, quod posteaquam hec duo castra Chasma er Werwce amissa sunt, excursiones clandestine. Tum equitum. tum plagiatorum Thurcicorum in hoc regnum seuire non desinunt, quibus cum propter densitate siluarum ac moncium et alpium copiam, locique naturam, tum propter proximitatem, contiguamque vicinitatem ipsius castri Chasmensis resistere est impossibile.”

⁸⁷ Habsburški spomenici, 3., 442.-443.

The 1552 Ottoman invasions in Slavonia according to the Ottoman archival sources

Dino Mujadžević
Croatian Institute of History
Opatička 10
Zagreb
Republika Hrvatska

According to Western contemporaries, the 1522 Ottoman invasions in Slavonia struck a major blow to the defence of the Habsburg Slavonia. At the same time, the Bosnian governor gathered his forces and sent them to Slavonia via Gradiški Brod. Yet a new Ottoman attack failed to take place. The central Ottoman powers were either not willing or not capable of sending enough new forces and means to continue their conquest of Slavonia in late 1552 and early 1553. For these reasons as well as because of the increased resistance in the region governed by the Habsburgs, the Ottoman advance was halted, while in Croatia it lasted longer and ended with the temporary occupation of Sisak in 1594. The border between the rivers of Drava and Sava came into existence in 1552 and remained by and large unchanged until the end of the Ottoman rule in Slavonia, at the end of the seventeenth century. The only exception was the fortification of Čazma, which came back into the Habsburg possession in 1606. The Ottoman-Habsburg border of 1552/1606 continued to exist even after the end of the Ottoman rule in the late seventeenth century, but this time as the boundary between Slavonia (in the modern sense of the word) and (Northwestern) Croatia.

Keywords: Ottoman Empire, the Habsburgs, Early Modern era, conquests, Slavonia